

Schmeizel ugyanis Czvittinger *Specimen Hungariae literatae* (Frankfurt–Leipzig, 1711.) című munkája nyomán egy irodalmi vagy tudóslexikon összeállítását tervezte, melynek gerincét az erdélyi magyar, szász és román írók jelentették volna. A tanulmány szerzője felteszi a kérdést: mennyiben tudott egy német anyanyelvű tudós hozzájárulni a historia litteraria, ezzel pedig a magyar művelődéstörténet népszerűsítéséhez a 18. század első felében? Mindez ugyanis véleménye szerint alapját jelentette Bod Péter *Magyar Athenasának*. Feltárul a tanulmányban Schmeizel oktatói tevékenysége, melynek jelentősége a magyar művelődéstörténet szempontjából abban állt, hogy elsőként Európában generációkon át egyetemi szinten oktatta Magyarország és ezen belül Erdély történetét. Verók Attila egyben a 18. századi magyarországi forrásgyűjtés úttörőjét is tiszteli Schmeizelben. Annak feltárása azonban, hogy Schmeizel munkássága konkrétan hogyan hatott a *Magyar Athenas* szerzőjére, még további kutatásokat igényel.

A kötet záró tanulmánya, Egved Emese írása (*Gyulai Lajos Tymbaulese: A toldalék* címmel) Bod Péter sírvers-gyűjteményeinek, illetve *Hungarus Tymbaules* elnevezéssel illetett három műve percepciójának egyik látványos jelenségéről szól: Gyulai Lajos (1800–1857) gróf az egybekötött *Tymbaulesek* egyik példányába tiszta lapokat is bekötött és 1851-től folyamatosan újabb, epitáfium jellegű szövegekkel egészítette ki azokat – ezáltal egy sajátos, az irodalomtörténet- és a történetírás határán létrejött művet produkált.

A szerkesztők: Gudor Botond, Kurucz György és Sepsi Enikő tanulmánykötetükkel, mely angol nyelvű tartalmi összefoglalókat is tartalmaz, elérték céljukat: színvonalas, méltó ünnepi kiadványt készítették Bod Péter tiszteletére.

Kincses Katalin Mária

Nagy-L. István

A CSÁSZÁRI-KIRÁLYI HADSEREG 1765–1815

Szervezettörténet és létszámviszonyok

Pápa, 2013. 530 o.

Nagy-L. István hatalmas, trilógiának szánt vállalkozásának első kötetében mindenképp az 1765–1815 (II. József társuralkodóságának kezdete és a Franciaország elleni koalíciós háborúk vége) közötti Habsburg Birodalom szabatosan császári-királyinak nevezett hadereje szervezeti- és fejlődéstörténetét mutatja be. Az előzményekre is utalva részletesen áttekinti a birodalmi hadvezetés hadászati- és harcászati gyakorlatának, továbbá hadkiegészítési- és hadszervezési rendszerének alakulását. Nem mellékesen az újabb kori osztrák és magyar, valamint nem kis részben a francia és angolszász hadtörténetírás nagy alakjainak aprómunkás forrásfeltáró hagyományát követve a magyarországi szakma ezen a területen fennállt régi adósságát is törleszti. Könyvészeti alapforrásként elsősorban Wrede monumentális munkáját (*Geschichte der k. u. k. Wehrmacht I–V 1898–1905*) felhasználva és helyenként korrigálva, az azóta született új eredményeket is beépítve, a számítógépes- és digitális technika lehetőségeinek kihasználásával tesz alapvetést. Impozáns bibliográfiai jegyzéke igazolja, hogy az említett művön túl sűrű hálóval merített a szakirodalomból, Lloydtól kezdve Károly főhercegen, Jominin és Clausewitzen át a kortárs szerzőkig és a legújabb internetes hivatkozásokig.

Gyűjtőköre természetesen az óriási elsődleges, főleg a bécsi Kriegsarchivban fellelhető levéltári forrásbázist is felöleli, nevezetesen az Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*), a Régi Tábori Akták (*Alte Feldakten*), az összefoglaló néven állománytáblák (*Musterlisten und Standestabellen*) körében számára leginkább használható állomány- és szolgálati főkimutatók (*Haupt Stand- und Dienstabellen*), továbbá a Nostitz-Rieneck udvari bizottság (*Hofkommission*) iratanyagát használta fel a szerző. Ezeket, a történelmi háttérrel és a hadügyi rendszert felvázoló, kutatói módszertanát bemutató bevezetést követően Nagy-L. István a könyv második fejezetében mintegy levéltári kalauzt szerkesztve, részletesen ismerteti.

A harmadik fejezet a szerző precizitását dicsérő, szisztematikusan sorjázó alfejezetekre bontva — az aprólékos tagolás a további részekre is érvényes — szervezettörténeti résszel kezdődik, sorba véve a Habsburg haderő fegyvernemeit, a gyalogságot, a lovasságot és a tüzérséget. Ezeken belül fejlődéstörténetében mutatja be a különböző csapattesteket és egyéb alakulatokat. Segít eligazodni a császári-királyi hadsereg nehezen átlátható struktúrájában, közérthető magya-

rázatain és összegzésein túl lehetőségeihez mérten alkalmazva a statisztika eszközeit. A szerző jól tudja, hogy ehhez a témához még a szakterületen alkotók nagy része is csak társalgási szinten ért, így a rengeteg adat és információ csoportosítása során valóban szükség volt erre a tájékoztatásra. Az előzményeket is érintve bemutatja az 1765–1815 közötti korszakalkotó félszáz esztendő Európa közepén egyensúlyozó állandósuló és tömegesedő császári-királyi hadseregét. II. (Nagy) Frigyes fénykorától Napóleon bukásáig kimerítően taglalja annak szervezését és szervezetét, valamint kiegészítését, beleszöve az éppen aktuális reformok tárgyalását is. A szakirodalomra támaszkodva nem mellékesen kitér a nagy ellenfél, Franciaország hadseregszervezésének párhuzamos vonulataira.

A Habsburg Birodalom, majd Osztrák Császárság haderejének sokoldalú elemzése során a békeévek és háborús csomópontok köré csoportosítva (említésre méltóak a tömör, de élvezetes csataleírások-elemzések), a negyedik fejezetben a magasabbegység-szervezet bemutatása keretében taglalja az ezredek felosztását, azokon belül a zászlóalj- és századszinteket. Kitér a hadi- és békelétszámokra, a rangfokozatok ismertetésére, viselőik feladataira, s megkísérel ma már kevésbé használt és bevett, vagy éppen elfeledett fogalmakat is bevezetni, ill. életre kelteni. A rövid csataelemzésekkel itt is érzékelteti, hogy a térkép- és íróasztal mellett szőtt elképzelések nem mindig ültethetőek át valóságos viszonyokra. A szerző bátran, de megfontoltan nyúl egyes rangfokozatok (ezt a szót tudatosan használja a rendfokozat helyett) elnevezésének szervezhetőbbé és tömörebbé, kifejezőbbé tételéhez. Meghonosítaná a vonalhadrend fogalmát, mint a vonalharcászatot alkalmazó hadsereg hadrendjét, úgy gondolom, indokoltan.

Az ötödik fejezetben korábbi gondolatmenetét tovább fűzve igazolja, hogy a császári-királyi haderő létszámának növelése révén a birodalom sokszor vert helyzetben is egyre fokozódó erőki-fejtésre és hatékonyságra volt képes, ami természetesen - kiemelve Károly főherceg kimagasló érdemeit - nem valósulhatott volna meg átgondolt reformok sorozata nélkül. A szerző hadtörténeti, hadtudományos fejtegetései során bőségesen hoz fel politikatörténeti következtetéseket is, például a magyarországi jakobinus mozgalommal kapcsolatban. Nagy-L. István könyvéből nem mellékesen egy magától adódó kérdéscsoportra, a magyar kutatókat régóta érdeklő problémára is választ kaphatunk, úgymint a magyar törzsterületek időszakonkénti (már amennyire a forráshézagok engedik) százalékos terhelésének arányára az ún. élőerő vonatkozásában. Ugyanez az összehasonlítás egyéb tartományok esetében is lehetségessé válik.

Az összegző hatodik fejezet, amely önálló tanulmányként is megállná a helyét azzal, hogy tömören ismét végigveszi és szintetizálja az eddig olvasottakat, voltaképpen felülről, egészében láttatja ezt a jól „összecementezett” szellemi építményt, enyhítve kisebbségi érzetünket.

A hetedik fejezetben a kötet mintegy egynegyedét kitevő mellékletekként a szerző a források nyújtotta lehetőségek függvényében az eredeti nyilvántartások, azaz mustra- és ranglisták, állománytáblák és hadrendek százaiból aprólékos munkával visszaellenőrzött, majd számítógéppel rendszerezett pontos számsorokat és táblázatokat szerkeszt. Ide tartoznak egyrészt a béke- és háborús hadrendek, másrészt a kimutatások a hadsereglétszámoktól az alakulatok századlétszámaiig lemenően, a mindenkori változások feltüntetésével. Ennek hátulütője, hogy az olvasó részéről igen nagy elszántság szükséges végignézésükhöz és megértésükhöz, de szemléltetésre és további elemzésre, nem beszélve a felsőoktatásban történő felhasználásukról, kiválóan alkalmasak.

A nyolcadik fejezet az impozáns könyvészeti és levéltári forrástömeg felsorolása, ami a korszak kutatóinak is igen hasznos kiindulópontot, segítséget adhat.

Mérleget vonva tehát megállapítható, hogy Nagy-L. István műve hosszú szünet után az 1765–1815 közötti császári-királyi hadsereg szervezetének sokrétű, alaputatásokon nyugvó modern, új tudományos eredményeket felmutató feldolgozása. Külön érdeme, hogy magyar nyelven hasonló minőségű, oktatásra is alkalmas elemzés és összegzés tudomásom szerint nem hozzáférhető.

Mivel a munka csupán ötszáz példányban jelent meg, s sor kerülhet újabb kiadására, a recenzió „függelékeként” hadd tegyek néhány észrevételt. A korrektúrázás során jobban kellett volna ügyelni az elütésekre, nyomdai hibákra, kihagyásokra, melyek néhol csak bosszantóak, másutt azonban értelemzavaróak. Ilyen pl. Horstenu Horstrenauként a 25. o. 29. lábjegyzetében, Banclari Baclariként 26. o. 30. lábjegyzetében, Bagi Bagoként a 33. o. 1. lábjegyzetében, a Handlanger következő Handlagerként írása, a Melléklet gyalogsági táblázataiban szervezeti a szervezeti helyett. A 80. oldalon Krakkó helyett Karakkó csúszik be, ami létező helynév. A 185. o. 21. táblázatában Karaczay helyesen Karaiczay-ként írandó. Zavaró, hogy a 137–138. o. 11. táblázatában nem találjuk a szövegben említett Boér lövészcsapatot. Ezzel szemben a 142–143. o. két táblázatában is szerepel az

Anhalt-Zerbst szabadcsapat, bizonyára Wrede tévedésének átvételeként. Ugyanitt a Condé-légióról megemlíthető, hogy francia hadifoglyok között (Magyarországon is) is toboroztak soraiba.

A jóhiszemű recenzensnek is jólesik, ha beleköthet mégoly kevés fogalmi kérdésbe. A sokszor előforduló „front” szó használata ebben a korban, noha tudjuk, mire gondol a szerző, anakronisztikus és megtévesztő. A 41. oldal magyarázó szövegében először és utoljára bukkan fel a „tábori püspökség” fogalma, s ez általánosításokra adhat alkalmat, mivel tábori helynökség lenne a korrekt kifejezés. Párhuzam vonható a helytelen nemesi felkelés, ill. a helyes inszurrekció szóhasználattal, mint a 15. oldalon Nagy-L. utal rá. A privátkadétokat (41.) nem számíttam közlegényeknek, hiszen nem botozhatták őket, külön szállásuk volt, s egyenruha-kiegészítőik is megkülönböztették őket. A 219. oldalon a tüzérség törzsénél véleményem szerint nem matematika-professzor, hanem matematikatanár volt állományban. A fegyvernemnél maradván, a 221. oldalon a Kinsky tábornagy nem egyszerűen tüzérségi igazgató, hanem tüzérségi főigazgató. A 238. oldalon a „Schopper” hajóácsnak felelhet meg a hidászoknál. A munka a műhelyfázisban, míg eljutott eddig a jól szerkesztett, tetszetős és tartós könyvformátumig, észrevételeket kapott az „oláh” szóhasználat kényes volta miatt. Az esetleges olvasói bírálatoknak a szerző a 89. o. 260. lábjegyzetében elegánsan elejét veszi. Végül, a Bánát-Bánság elnevezésnél hagyjuk meg számára a jogot, hogy előbbi részesítse előnyben, csakúgy, mint minősítettebb esetként a szabados kifejezést használja az őrzető és a századoshadnagyot az alszázados helyett.

Lenkefi Ferenc

DIE PROTOKOLLE DES ÖSTERREICHISCHEN MINISTERRATES 1848–1867. II.

Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 5. 4. Juni 1851 – 5. April 1852.

Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka und Anatol Schmied-Kowarzik.

Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2013. 739 o.

Az osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek kiadásának munkálatai a finisbe értek. Az elmúlt évben megjelent a Felix zu Schwarzenberg herceg irányította minisztérium utolsó hónapjai üléseinek jegyzőkönyveit tartalmazó kötet is, amivel 1848-tól egészen 1861 februárjáig egy megszakítással hozzáférhetővé váltak az e korszak kutatásához alapvető jelentőségű források. E kötet is Thomas Kletečka és Anatol Schmied-Kowarzik összeszokott szerzőpárosának gondozásában látott napvilágot a sorozatot jellemző gondos és megbízható filológiai munka nyomán, informatív jegyzetekkel, jól használható segédletekkel.

Az 1851 júniusa és decembere közötti félév kiemelt fontosságú volt a kormányzati politika formálódásában, hiszen a megelőző hónapok előkészületei után ekkor szánja el magát az uralkodó az 1849. március elején deklarált alkotmány felfüggesztésére, majd visszavonására az állampolgári alapjogokról ugyanakkor kinyilvánított uralkodói irattal együtt. Ezekben a hónapokban formálódott az 1851. december 31-i szilveszteri pátensben meghirdetett „tisztá monarchikus elv”, azaz az uralkodó személyében összpontosuló „osztatlan hatalomteljesség”, amit a történettudomány kevésbé metaforikusan uralkodói abszolutizmusként ismer. Ebben a formálódásban a vezető szerepet nem a miniszterek játszották, hanem az ambícióktól fűtött fiatal uralkodó és Karl Friedrich Kübeck báró, az uralkodó személyes tanácsadó testületként működő birodalmi tanács elnöke. A minisztertanács számára — némi túlzással — csak epizodista szerep jut, mégis tanácskozásiak jól rávilágítanak a birodalmi vezető elitet foglalkoztató problémákra és megoldási javaslatokra. Amit az utókor Bach-rendszerként ismer, valójában inkább Kübeck báró fejében fogant, mint a belügyminiszterében, akire a buzgó végrehajtó szerepe várt.

A dokumentumokban a minisztertanács tagjai mindenekelőtt a császári akarat engedelmes végrehajtóiként állnak előttünk. Amikor 1851. augusztus 17-én az uralkodó személyes állásfoglalást követel mindegyiküktől az alkotmány felfüggesztésével kapcsolatban, egyedül Philipp Krauß báró pénzügyminiszter nyilvánítja ki, hogy az alkotmányra letett miniszteri esküjével nem egyeztethető össze a további hivatalviselés. Minisztertársai közül egyedül Leo Thun gróf vallás- és oktatásügyi miniszter kért gondolkodási időt, de neki sem elvi ellenvetése volt az uralkodói abszolutizmus kormányzati rendszerével, sokkal inkább az állami bürokratikus centralizáció erősödő elveivel nem értett egyet – s azután maradt a posztján. Augusztus előtt még Krauß testvére, az igazságügyi tárcát birtokló Karl Krauß lovag is fel-felemelte szavát egy-egy olyan intézkedés ellen, amely az alkotmány visszavétele előkészületeként jelenhetett meg a közvélemény előtt, ekko-